

УДК 100.7
Я 62

Жанна ЯНКО

СУБ'ЄКТИВНІ ТА ОБ'ЄКТИВНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТОСТІ МИТЦЯ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

У статті йдеться про осягнення та розуміння Франкових концептів історико-культурних реалій у соціально-філософському дискурсі. Зіставляються та аналізуються погляди франкознавців про національно-культурні та “вселюдські” аспекти світогляду митця. Акцентується увага на суб'єктивній та об'єктивній сутності художньої творчості, що зумовлена естетичними та соціальними чинниками. Окреслюються проблеми впливу сучасних глобалізаційних процесів на традиційні українські цінності й орієнтири життєдіяльності людини у суспільстві.

Ключові слова: історико-культурні реалії, художня творчість, соціальне пізнання, соціокультурні ідеї, глобалізація.

Постановка проблеми. Пізнавальній діяльності Іван Франко надавав вирішального значення в процесі соціального поступу. Саме Каменяр зацентрував увагу на соціокультурній зумовленості осягнення та розуміння перетворень у суспільстві, які набувають локального або й світового характеру. Найважливішим стрижнем суспільних перетворень залишається духовність, яку сучасники епохи змін та нащадки можуть пізнавати адекватно, або ж хибно. Аналізуючи міркування Митрополита Андрея Шептицького та Івана Франка про “квестію соціальну”, znana сучасна дослідниця Тетяна Біленко зауважує, що “попри різні життєві обставини, обидва визнавали саме дух найважливішою характеристикою людської екзистенції” [2, 96]. Тому однією з актуальних проблем сьогодення постає, на думку науковця, “очищення духовного спадку українського народу від намулу тоталітарних деконструктивних нашару-

вань, поновлення правди складних соціально-політичних процесів та повернення питомих народних цінностей і персоналій у царині духу". Вона доводить, що "соціально-політичні реалії породжують специфічний суб'єктивно-екзистенційний хронотоп" [2, 96].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний український учений Володимир Шевченко, досліджуючи особливості української філософії, підкреслював неоднорідний і творчий зміст Франкового тлумачення будь-яких суспільних рухів. Тому і наслідки так званих "хвиль поступу", на думку Франка та інших українських мислителів, можуть бути руйнівними та суперечливими, а не лише конструктивними та однозначними [12, 226 – 227]. Ще на початку ХХ ст. світоперетворювальні процеси тлумачилися з позицій підходу, наближеного до сучасного синергетичного, у межах якого особлива роль належить окремому суб'єкту, його самореалізації та самоздійсненню. В. Шевченко називає три групи людей, які виокремлював І. Франко стосовно неоднакових можливостей представників різних суспільних груп осягати соціокультурні зміни: "авангард", "обоз" і "невизначені". "Авангард поступу – невелика група людей, яка освоює невідоме і прокладає до нього вузькі стежки. До цієї групи належать люди творчої вдачі, які створюють принципово нові знання, засоби і способи життєтворчості. Ця група формує підстави для поступу суспільства в певному напрямі" [12, 227 – 228]. Певною мірою співвідносяться три характеристики духовності, за М. Фуко, щодо правильності чи хибності сприйняття суспільних змін його (суспільства) представниками: "1) володіння істиною не є невід'ємним правом суб'єкта. Щоб її пізнати, він має сам перетворитися у щось інше. Його буття поставлене на карту: ціною пізнання істини є перетворення суб'єкта. 2) Істина не може існувати без зміни чи перетворення суб'єкта. Це перетворення здійснюється: а) рухом любові, через посередництво якого суб'єкт втрачає свій статус; б) його роботою над самим собою, що повинно допомогти йому віднайти здатність осягати істину: поступ аскези. 3) Результатом осягнення істини є її повернення до суб'єкта. Істина – це те, що осягає суб'єкт" [9, 287]. Резюмуючи, М. Фуко наголошує, що істина дає людині душевний спокій, а в самій істині та в її пізнанні міститься щось таке, що сприяє самоздійсненню суб'єкта та таке, що реалізує буття суб'єкта, що пізнає. Мислитель зауважує: сам

акт пізнання ще не означає забезпечення осягнення істини суб'єктом і саме суб'єктом, а не індивідумом. Оскільки “гнозис – це...те, що завжди намагається перемістити (transfere), перенести (transposer) у сам пізнавальний акт умови, форми та наслідки духовного досвіду” [9, 287].

Мішель Фуко називає філософією таку форму думки, яка “намагається ...осягнути, що змушує нас вважати, ніби істина та неправда існують і можуть існувати”, таку форму думки, яка “задається питанням, що спонукає суб'єкта осягати істину”, та таку, яка “намагається визначити умови і граничні можливості осягнення істини суб'єктом” [9, 286]. Звідси духовністю можна назвати, вважає М. Фуко, “той пошук, ту практичну діяльність, той досвід, через які суб'єкт здійснює у самому собі перетворення, що необхідні для осягнення істини”. Філософ наголошує на суб'єктивному змісті пізнання об'єктивної дійсності, особливо духовного життя суспільства, та визначає духовність як “сукупність ...пошуків, практичних навичок, та досвіду, якими мають бути очищення, аскеза, зречення, обернення погляду усередину самого себе. Зміна буття” [9, 286].

В умовах посилення впливу глобалізаційних та антиглобалізаційних (тероризм тощо) процесів, що позначаються і в українському суспільстві вельми суперечливо, важливо повернути та звернути погляд на традиційні українські духовні цінності та зосередити увагу на плеканні та виробленні нових питомих національних вартісних орієнтирів. Глобалізаційні процеси поглинають усе національно-культурне, нівелюючи культурну ідентифікацію, водночас не надаючи відповідних загальносвітових замінників людяності, оскільки “вселюдськість” непритаманна глобалізаційній парадигмі, що набула тенденційності на межі ХХ та ХХІ ст. О. Мозговий стверджує, що “інтеграція України до світових глобалізаційних процесів тягне за собою фундаментальну переоцінку цінностей на рівні індивідуальної й суспільної свідомості, екзистенційну кризу самоідентифікації особистості та спільноти”, а також зазначено можливість... модернізації українського суспільства та його включення до загальнопланетарних процесів глобалізації з позицій застереження й відстоювання власних національних інтересів” [7, 4].

Метою статті є з'ясування суб'єктивних та об'єктивних підвалин, пов'язаних із розумінням соціокультурних ідей у процесі пізнання творчої спадщини Івана Франка в умовах поширення глобалізаційних тенденцій; окреслити суб'єктивно-екзистенційні аспекти самореалізації особистості з метою перетворення суспільства та свого власного духовного світу.

Суспільство постає об'єктом, матеріалом, джерелом літератури, що дозволяє досліджувати себе та дає на це дозвіл і літературі. Література не повинна давати готові рецепти, вона лише може заявити про себе і про те, що вона “думає” про себе, про своє буття тепер і тут. Р. Барт наголошує: “Істина нашої літератури – не у сфері дії, але вона не належить уже й сфері природи: це маска, яка вказує на себе пальцем” [5, 132].

Спільність умов людського існування, тобто сукупність апріорних меж має як об'єктивний, так і суб'єктивний аспекти. Ці межі об'єктивні, за Сартром, тому, що трапляються всюди і всюди можуть бути розпізнані, а суб'єктивні тому, що переживаються, бо вони будуть нічим, коли не будуть пережиті людиною. Людина-читець, існуючи в світі, активно присутня в ньому, вона незамкнута в собі. “Реалізувати себе по-людськи людина може не шляхом занурення в саму себе, але в пошуку зовнішньої мети, якою може бути звільнення чи ще якийсь конкретне самоздійснення”, – переконує Сартр. Самореалізація здійснюється тоді, коли людина чітко усвідомлює свій пошук, свою діяльність. Читач є тим, хто поєднує в собі суб'єктивність та об'єктивність; але не може бути передбачений результат тієї взаємодії.

Порівнюючи поетичне та наукове пізнання, Франко доходить справедливого висновку: “...те, що ми назвали поетичною сугестією, є почасти і в науковій сугестії; чим докладніша, доказніша має бути наука, тим сильніше мусить учений боротися з сею поетичною сугестією, отже, поперед усього з мовою, – відси йде, напр., konieczність витворювати наукову термінологію, звичайно, дику варварську в очах філолога, або звичай уживати для такої термінології чужих слів, відірваних від живого зв'язку тої мови, в яку їх вплетено, на те, щоби не збуджувати ніяких побічних образів в уяві” [11, 31, 47]. Мова художнього твору має бути тісно вплетеною у канву соціальних реалій, щоб адекватно

відтворити словесними засобами реальне життя і вплинути на почуття та уяву читача.

Окремо у Франка йдеться про літературну критику, якій відводиться не менш поважне місце, ніж художній літературі. Літературна публіцистика поєднує у собі риси науковості та художності. Аналізуючи Леметрові слова про критику, викладені в його статті про Поля Бурже, Франко запитує: “Коли критик вкладає в свої твори свої погляди на життя, то які се можуть бути погляди?” Відповідаючи на ту заувагу, він наводить два варіанти відповіді – 1) погляди, “згідні з поглядами більшості його читачів, так сказати вульгарні, і в такому разі критик не буде потребувати мотивувати їх ближче”; 2) погляди, “суперечні з поглядами більшості, в такому чи іншому напрямі революційні, і в такому разі критик мусить зробитися пропагандистом, мусить мотивувати свої погляди більше або менше науковим способом” [11, 31, 47].

На думку Франка, літературна критика повинна відзначатися науковістю та об’єктивністю, а не за “ніби артистичною формою” маскувати свою ненауковість. Завданням літературної критики мислитель вважає аналіз “поетичних творів яким-небудь науковим методом” [11, 31, 50].

Мислитель також розрізняє наукову та історичну критику, зауважуючи, що не можна ототожнювати історичну критику з історією літератури, оскільки “задача історика літератури зовсім інша, ніж задача критика біжучої літературної продукції. Бо коли історик літератури має дану вже самою суттю речі перспективу, користується багатим матеріалом, зложеним в творах даного автора, в відзивах про нього сучасних, в тім числі і критиків, в мемуарах, листах і інших чисто історичних документах, то звичайний критик не має майже нічого такого, мусить сам вироблювати перспективу, вгадувати значення, вияснювати прикмети даного автора, мусить... орати цілину, коли тим часом історик літератури збирає вже зовсім достиглі плоди” [11, 31, 50 – 51]. Франко слушно критикує суб’єктивність літературної публіцистики, адже предметом літературної критики є “розбір книг, вияснення артистичних способів автора і враження, яке робить його книга”. А критики-суб’єктивісти ігнорують цими завданнями і виправдовують свої критичні творіння “зовсім догматичним та невмотивованим:

“Sic mihi placet” (що у перекладі з латинської означає “Так мені подобається”) [11, 31, 51].

Розбираючи артистичний твір, “реальний критик поперед усього буде докопуватися, чи введена писателем у його творі людина правдива і можлива в дійсності? Значить, коли письменник малює портрет дійсної людини або подасть її біографію, то для реального критика се буде цінніше від повісті Гоголя або Гончарова” [11, 31, 52]. Літературна критика і художній твір мають мати тісний зв'язок з реальним життям, але водночас вони не є історичними хроніками чи копіями. Франко задається питаннями про співвідношення твору і дійсності, про метод для перевірки істинності того, що зображено засобами літератури: “яким способом критик буде справджувати вірність і дійсність осіб, описаних у артистичнім творі, або вірність і дійсність настроїв, зображених в ліриці. Чи надасться йому тут метод статистичний, чи описовий, чи який інший? І чи твір найвірніший пересічний дійсності буде найліпший? І чи вільно авторові малювати явища виїмкові, людей видуманих і серед більш або менш видуманих обставин?” [11, 31, 52].

Справді, яким методом можна перевірити правдивість твору та чи треба перевіряти? У праці “Із секретів поетичної творчості” Франко розглядає як найважливіші “питання про відносини штуки до дійсності, про причини естетичного вдоволення в душі людській, про способи, як даний автор викликає се естетичне вдоволення в душі читачів або слухачів, про те, чи у автора є талант, чи нема, про якість і силу того таланту, – значить, і про те, чи і наскільки тенденції авторові зв'язані органічно з виведеними в його творі фактами і впливають із них? ...тільки зробивши оту роботу, можна знати, чи можна на підставі якогось твору робити якісь дальші висновки про соціальні, політичні чи релігійні погляди автора, чи, може, сей твір як недоладний треба без дальшої дискусії кинути між макулатуру” [11, 31, 53].

У Франковій майстерності як митця, у його обізнаності як науковця сумніватися не доводиться. Він приступав як до чогось важливого і потрібного не лише для нього самого, але і для інших людей. Тому і висував, наприклад, певні вимоги для літературних критиків, які повинні мати спеціальну наукову підготовку, щоб розглядати ті чи ті питання. І якщо літературний критик

“ограничиться на саму дискусію чисто літературних і артистичних питань, які насуває даний твір, то він вповні відповідь своїй задачі”, – резюмує Франко [11, 31, 53].

Олександр Потебня також розмірковує про майстерність митця, слухно зауважуючи, що у творах різних видів мистецтва – архітектури, скульптури, живопису – може поєднуватися практичність, ремісництво з теоретичністю й художністю. Ремісничий твір може бути одночасно художнім і був таким з часів печерної людини; але користування ним розмежовує в ньому ці сторони. Художність у ремісничих творах може не збігатися з практичною придатністю (йдеться, наприклад, про незручні зачіски диких і цивілізованих, болючі татування). Художній і теоретичний твір загалом і слово зокрема (на думку В. Гумбольдта) відрізняються від ремісничого твору, зокрема зовнішнього знаряддя, тим, що в останньому категорія мети і засобу в часі відокремлені, а в першому збігаються. Мета теоретичного (художнього й наукового) твору є видозміна внутрішнього світу людини, і оскільки ця мета стосовно до самого творця досягається одночасно зі створенням, то можна сказати, що художній (і науковий) твір в один і той же час є стільки ж мета, скільки й засіб, або що в ньому категорії мети й засобу, збігаючись у всіх своїх ознаках, не можуть бути розрізнені.

Висновки. Художня творчість – це активна, напружена діяльність, творення нового, породження нових образів, персонажів, мотивів, ідей тощо; при цьому може переважати інколи інтелектуальне начало, а часом підсвідоме чи чуттєве. Особистість є носієм творчого начала, а творча особистість, митець є і реалізатором творчого задатку.

У реальному житті відбуваються складні перипетії, процеси, що утруднюють пізнання соціальної дійсності. Митець сприймає з довілля те, що впливає з об'єктивних умов, при цьому щось осмислює відразу і з великим зусиллям, а щось відкладається у комірці підсвідомості і там чекає свого часу. У процесі художнього осмислення дійсності митець не виключає власні духовні потреби. Отже, художній твір постає органічним відображенням реальних процесів, сприйнятих митцем свідомо та водночас підсвідомо.

У дослідженнях К.Г. Юнга література посідає важливе місце як факт індивідуального та психічного процесу. Швейцарський психолог і культуролог усвідомлював обмеженість методів

наукової психології при аналізі творів мистецтва. Тому розробив і запропонував метод “психічної феноменології” та “феноменології “я”. У дослідженні “Про відношення аналітичної психології до поетико-художньої творчості” Юнг стверджував, що “тільки та частина мистецтва, яка охоплює процес художнього образотворення, може бути предметом психології, але в жодному разі не та, яка є складовою частиною самої сутності мистецтва, бо ця частина поряд із питанням, що таке мистецтво, може бути предметом тільки естетично-художнього, а не психологічного способу аналізу” [8, 91]. Для Юнга творчий процес постає процесом одухотворення архетипів. Художнє розгортання архетипів дає змогу охарактеризувати епоху, в якій народжується твір мистецтва, і дух часу, на формування якого і впливає мистецтво, оскільки забезпечує його тими фігурами, символами та образами, яких він потребує.

На думку О. Потебні, всі види словесного поетичного й прозаїчного викладу зводяться до одного – розповіді, бо вона перетворює низку одночасових ознак на низку послідовних сприймань, на зображення руху погляду й думки від предмета до предмета; а міркування є розповідь про послідовну низку думок, які приводять до певного висновку. В мові опис, тобто зображення рис, що одночасно існують у просторі, можливий тільки тому й лише настільки, наскільки опис перетворений на розповідь, тобто на зображення послідовності сприйняття.

Духовне життя суспільства представлене розмаїтим матеріалом, що відображений у філософії, філології, мистецтвознавстві, літературознавстві, науці, релігії тощо. Кожна сфера суспільства існує автономно, але в цілісній системі. Водночас така автономність є відносною. Художня література і соціальна філософія, зокрема соціальне пізнання художнього твору, підлягають окремому аналізу і заслуговують на особливу увагу, щоб методом синтезу з'ясувати найзагальніші риси суспільного життя через сучасні філософські, соціологічні, мистецтвознавчі тощо концепції.

Література

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.

2. Біленко Т. Митрополит Андрей Шептицький та Іван Франка: Міркування про “квестію соціальну” / Т. Біленко // Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки ДДПУ імені Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – Випуск двадцять перший. Філософія. – С. 96 – 107.
3. Бовуар Сімона, де. Друга стаття / Сімона де Бовуар. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 390 с.
4. Дяченко М. Проблеми національно-культурного визначення українського народу у філософській думці ХІХ – початку ХХ століть / М. Дяченко // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. ССХLІІІ. Праці Історично-філософської секції. – Львів : Дослідно-видавничий центр НТ ім. Шевченка, 2002. – С. 238 – 237.
5. Людина і культура в умовах глобалізації : Збірник наукових статей. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 400 с.
6. Мазепа В.І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка / В. Мазепа. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2004. – 232 с.
7. Мозговий О.Л. Глобалізація як вимір сучасності: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук / О. Мозговий. – К., 2007. – 19 с.
8. Слово. Знак. Дискурс. Антологія літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – 634 с.
9. Фуко М. Герменевтика суб'єкта. Курс лекцій в Коллеж де Франс, 1982. Выдержки [пер. с фр. И. Звонаревой] / М. Фуко // Социологос. – М. : Прогресс, 1991. – 480 с.
10. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє / А. Толстоухов. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 308 с.
11. Франко І. Збір. Творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986.
12. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства: Теорет.-метод. комент. до курсу філос. у вищ. навч. закл. / В. Шевченко. – К. : ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008. – 240 с.

Янко Жанна. Суб'єктивні і об'єктивні аспекти личности художника в процесі соціального пізнання. Пізнання соціокультурних ідей в творчестві Івана Франка і контекст глобалізації. В статті йде про розуміння і розуміння концептів Івана Франка історико-культурних реалій в соціально-філософському дискурсі. Сопоставляються і аналізуються точки зору франковедів о національно-культурних і “всечеловеческих”

аспектах мировоззрения художника. Акцентируется внимание на субъективной и объективной сущности художественного творчества, которая обусловлена эстетическими и социальными факторами. Очерчиваются проблемы влияния современных глобализационных процессов на традиционные украинские ценности и ориентиры жизнедеятельности человека в обществе.

Ключевые слова: историко-культурные реалии, художественное творчество, социальное познание, социокультурные идеи, глобализация.

Yanko Zhanna. Subjective and objective aspects of the personality of the artist in the process of social cognition. Comprehension and understanding of Franko's concepts of historical-cultural realities in the social-philosophic discourse have been highlighted in the article. Franko experts' opinions on national wide aspects of artists world outlook are compared and analyzed. The attention is paid to subjective and objective essence of creative work which is conditioned by aesthetical and social factors. The impact of contemporary globalization processes on traditional Ukrainian values and benchmarks of human life in the society have been outlined.

Key words: historical-cultural realities, artistic creation, social cognition, social-cultural ideas, globalization.